

FOTO: LEO PAUL

Görlitz

Duits-Poolse dubbelstad vecht tegen krimp

Volgens economisch geografen en planologen concentreert de demografische en economische groei van de EU zich binnen een vijfhoek van Londen, Parijs, Milaan, München en Hamburg. Buiten dit 'Pentagon' liggen nog 'geïsoleerde eilanden met significante groei', zoals Barcelona en Kopenhagen-Malmö. Maar de overige gebieden hebben het zwaar, ondanks alle EU-steun. Het voorbeeld van de Duits-Poolse stad Görlitz-Zgorzelec.

'**W**e willen één stad in twee landen worden, in plaats van twee steden in twee landen.' Aldus verwoordt Andreas Schaaf, werkzaam bij de afdeling Stadsontwikkeling van Görlitz, het streven van de dubbelstad Görlitz-Zgorzelec. Een eenvoudige opgave is dat bepaald niet.

Tot 1945 was Zgorzelec een buitenwijk van Görlitz, gescheiden van de oude stad door de rivier de Neisse. Görlitz, van oorsprong een middeleeuwse handelsnederzetting, lag

Met de meeste DDR-fabrieken in Görlitz is het slecht afgelopen: ze gingen failliet en hun gebouwen zijn of worden binnenkort gesloopt.

gunstig op het punt waar de Via Regia de Neisse kruiste. Deze 'Koninklijke Weg' verbond Breslau (tegenwoordig de Poolse stad Wrocław) via Görlitz met Leipzig en was eeuwenlang in gebruik bij kooplieden, soldaten en pelgrims op weg naar Santiago de Compostela. De weg viel onder protectie van landheren die daarvoor tol hieven. De paleizen in Dresden, de hoofdstad van Saksen, werden deels bekostigd uit deze tolobbrengsten. De Raad van Europa erkende de Via Regia in 2005 als een 'Europese cultuurstraat', en sindsdien wordt ze ingezet in de toeristische regiomarketing.

Een hernieuwde groei begon in de 19de eeuw toen Görlitz industrialiseerde; vooral de aansluiting op het spoorweginet bracht economische ontwikkeling. In 1820 telde de stad 10 duizend inwoners, in 1910 waren dat er 86 duizend. Een klein deel daarvan woonde aan de oostkant van de Neisse in wat nu Zgorzelec heet. Na de Tweede Wereldoorlog schoof Polen naar het westen op en werd de Neisse samen met de Oder de nieuwe grens tussen Polen en Duitsland. Uit de geannexeerde gebieden werden de Duitsers verjaagd; ze werden opgevolgd door mensen die op hun beurt uit Oost-Polen werden verdreven toen dat deel van het land werd geannexeerd door de Sovjet-Unie.

Zo viel de vooroorlogse stad Görlitz uiteen in twee steden: Görlitz en Zgorzelec, niet alleen gescheiden door de Neisse maar voortaan ook door een harde taal- en cultuurgrens. De inwoners van Görlitz spraken geen woord Pools, en omgekeerd verstonden de nieuwe inwoners van Zgorzelec geen Duits. Katholieke Polen stonden tegenover overwegend protestantse Duitsers. De DDR en de Volksrepubliek Polen waren officieel socialistische broederstaten, en hun onderlinge grens heette een 'Vredesgrens' te zijn. Maar gemakkelijk te passeren viel die in de praktijk niet. Vooral in de jaren 80, toen de DDR zich niet wilde laten besmetten door liberale ideeën uit Polen, was de grens hard. Er bestond een wederzijdse visumplicht; op de enige brug die beide delen verbond was het stil. De eeuwenoude tweede brug, een belangrijke schakel in de Via Regia, was aan het eind van de Tweede Wereldoorlog opgeblazen.

Na de eenwording van Duitsland in 1990 werd de Neisse een stevig bewaakte buitengrens van de Europese Unie. Maar op de brug werd het druk: lange rijen vrachtauto's

In twintig jaar tijd is het inwoneraantal in Görlitz bijna een derde gekrompen

stonden te wachten om goederen uit West-Europa naar Polen te brengen. Vier jaar later, toen Polen toetrad tot de EU, werd de grens minder hard. Voortaan was er alleen nog een paspoortcontrole. Voor voetgangers en fietsers werd een nieuwe brug gebouwd op de plek van de opgeblazen brug. Sinds de toetreding van Polen tot de Schengenzone eind 2007 is ook de paspoortcontrole verdwenen; je gaat van Polen naar Duitsland (of omgekeerd) even gemakkelijk als van Nederland naar Duitsland. Wie dat een kwart eeuw geleden had voorspeld in Görlitz of Zgorzelec zou niet zijn geloofd. De overkant van de Neisse was toen feitelijk voor de inwoners bijna even onbereikbaar als West-Europa.

Forse krimp

In de afgelopen twintig jaar is Görlitz demografisch stevig gekrompen. Dat was al in de DDR-tijd aan de gang. Rond 1950 had de stad, de Pools geworden oostelijke buitenwijken van de stad niet meegerekend, ruim 100 duizend inwoners, vooral door de vele vluchtelingen uit de voormalige Duitse gebieden. Daarna begon een geleidelijke achteruitgang. Vlak voor de *Wende* telde de stad nog 77 duizend inwoners. Daarna is het hard gegaan: in 2010 had Görlitz nog 55 duizend inwoners, een afname in ruim twintig jaar van 29%. Een verdere teruggang wordt voorzien, al zal die wat afvlakken. Ter vergelijking: het inwonertal van Delfzijl, een van de ergste

In de *Plattenbau*-buitenwijken, ooit de woonplaats voor de socialistische Nieuwe Mens, wordt selectief gesloopt. *Rückbau* heet dat eufemistisch.

krimpgemeenten in Nederland, nam in dezelfde periode af met 18%.

De bevolkingsdaling is vooral te wijten aan een negatief migratiesaldo. In de periode 1990-2010 vertrokken zo'n 50 duizend inwoners; het merendeel (80%) op zoek naar werk in het westen van Duitsland. Ongeveer 10 duizend stadsbewoners betrokken een nieuwbouwhuis in de omliggende gemeenten van Görlitz; deze suburbanisatie voltrok zich vooral in de tweede helft van de jaren 90. Tegenover het vertrek stond een instroom van ongeveer 35 duizend inwoners. Een negatief saldo van 15 duizend mensen dus. Het vertrekoverschot is de laatste vijf jaar wel flink gedaald: van meer dan 1000 per jaar tot 276 in 2009. Daarnaast is er een fors sterfteoverschot. Er overleden tussen 1990 en 2010 ongeveer 8000 mensen meer dan er geboren werden.

De bevolking is sterk vergrijsd, mede omdat jongeren (veelal na hun afstuderen aan de lokale hogeschool) en gezinnen de stad verlaten om elders te werken. De werkloosheid in Görlitz is met bijna 20% ruimschoots het dubbele van het nationale cijfer, ondanks de aanwezigheid van enkele grote bedrijven. Siemens en Bombardier namen na de *Wende* de lokale, in de 19de eeuw opgerichte bedrijven over die turbines respectievelijk treinwagons bouwden. Ze hebben nu samen zo'n 2000 werknemers in dienst. Bombardier bouwt onder andere treinen voor de NS. Maar met de meeste DDR-fabrieken is het slecht afgelopen: ze gingen failliet en hun gebouwen zijn of worden binnenkort gesloopt.

Nog eens 2000 mensen verdienen hun brood, direct of indirect, in de toeristische sector. Het toerisme is er snel gegroeid – van 40 duizend overnachtingen in 1994 tot 185 duizend in 2009. Lang blijft de bezoeker niet in Görlitz: gemiddeld twee nachten. Toeristen zijn vooral oudere Duitsers die de stad gebruiken als uitvalbasis voor bezoeken aan voormalige Duitse gebieden, vooral Silezië. Ze hebben als heimweetoeristen daar hun wortels; zij of hun ouders moesten er na afloop van de oorlog vertrekken. Ook de inmiddels schitterend gerestaureerde monumentale binnenstad van Görlitz werkt als een toeristische magneet. De stad kwam de oorlog bijna onbeschadigd door, maar de DDR-tijd niet. De binnenstad die getuigde van het bourgeois verleden werd verwaarloosd: 60% van de huizen stond leeg of was onbewoonbaar. Alle energie ging zitten in de bouw van *Plattenbau*-wijken in het buitengebied, de woonplaats voor de socialistische Nieuwe Mens. De afbraakplannen voor de binnenstad lagen in 1989 klaar; de springgaten voor dynamiet waren in sommige straten al aangebracht.

Na de eenwording is de binnenstad voorbeeldig gerestaureerd; slechts hier en daar verkeren panden nog in hun oorspronkelijke staat. Een deel is omgebouwd tot appartemen-

ten voor ouderen. Veel mensen vestigen er zich na hun pensionering. 'Görlitz statt Spanien' kopte de regionale krant die een reportage wijdde aan de pensioenmigranten (kader).

Woonforensen trekt de stad weinig, ondanks de vele leegstaande woningen en de lage prijzen. De stad is inmiddels wel ontdekt door de Poolse bovenlaag, die zich de hogere huren in Görlitz kan permitteren. Er wonen inmiddels naar schatting enige duizenden Polen.

Terwijl de binnenstad tegenwoordig op alle aandacht kan rekenen, wordt in de *Plattenbau*-buitenwijken selectief gesloopt. *Rückbau* heet dat eufemistisch. Nog ruim 4000 woningen staan op de lijst om afgebroken te worden (van de 11 duizend die er ooit gebouwd zijn). Stadsplanner Schaaf: 'Prioriteit heeft voor ons de binnenstad; die willen we redden. Het is het omgekeerde van de DDR-tijd, toen alle aandacht uitging naar de nieuwbouwwijken.'

Bescheiden groei

Zgorzelec maakte de afgelopen decennia een andere ontwikkeling mee. In 1940 woonden er op de oostoever van de Neisse zo'n 12 duizend inwoners, een achtste van de totale bevolking van Görlitz. Na de oorlog moesten zij plaats maken voor nieuwe inwoners. Die kwamen niet alleen uit Oost-Polen, maar ook uit Griekenland, waar tussen 1946 en 1949 een burgeroorlog woedde tussen communistische opstandelingen en regeringstroepen. Vooral kinderen werden uit de gevechtszone

De werkloosheid is met bijna 20% ruim het dubbele van het landelijke cijfer

Görlitz wordt een 'pensionopolis'. Met rust, ruimte, historische erfgoed en goedkope woningen worden gepensioneerden gelokt.

Pensionopolis

De laatste jaren trekken steeds meer gepensioneerden van West- naar Oost-Duitsland. Saksen is populair: Leipzig, Dresden en ook Görlitz. Het oudere echtpaar Eichhorn, destijds woonachtig in Hessen, zag in mei 2003 een documentaire over Görlitz op de televisie. Ze waren onmiddellijk enthousiast, verkochten hun huis, en betrokken een Jugendstilhuis net buiten het stadscentrum van Görlitz. 'Vergelijkbare woningen in het westen zijn twee keer zo duur. Er zijn stedelijke voorzieningen, maar de anonimiteit is niet zo groot als in Berlijn, München of Hamburg. De mensen in Görlitz zijn bijzonder aardig.' Stadsplanner Franz-Jozef Keul, zelf ook afkomstig uit het westen van Duitsland, heeft een effectieve marketing opgezet om nog meer pensionado's naar Görlitz te lokken. 'We adverteren met de prachtige en relatief goedkope villa's uit de *Gründerzeit*, de parkeermogelijkheden en de ruime parken. De voorzieningen in de stad zijn steeds meer afgestemd op ouderen. Hier hoeft niemand grote verkeerswegen over te steken, we hebben goed openbaar vervoer, en in de supermarkten hangen loepen bij de schappen, zodat de senioren de prijskaartjes beter kunnen lezen.'

Görlitz was vóór 1940 een stad voor gepensioneerden, zoals Arnhem in Nederland. Begin vorige eeuw was de stad geliefd bij gepensioneerde officieren van het keizerrijk, hoge ambtenaren uit Berlijn en artsen in Silezië. Goede treinverbindingen maakten een bezoek aan de concertzalen in Berlijn,

waar de communisten domineerden overgebracht naar Oost-Europese landen. Ongeveer 15 duizend Grieken kwamen terecht in Zgorzelec. Ze maakten daar rond 1950 de helft van de bevolking uit. In de tweede helft van de jaren 80 zijn de meeste Grieken uit Zgorzelec gerepatriëerd naar hun geboorteland toen daarover internationale overeenkomsten waren gesloten (*Geografie*, maart 2002). Ondanks deze uittocht is de plaats blijven groeien, tot ongeveer 37 duizend mensen nu.

Dat Zgorzelec zich qua inwonertal voorspoediger ontwikkelde is niet uit nationale demografische ontwikkelingen te verklaren. Zowel in Polen als in Duitsland is het aantal geboorten sterk afgenomen – tot beneden de 1,4 kinderen per vrouw (2,1 kinderen zijn

Dresden en Breslau mogelijk.

Deze vooroorlogse tijd keert in de 21ste eeuw terug. Görlitz wordt in de woorden van Keul een 'pensionopolis' en slaagt er als een van de weinige steden in Oost-Duitsland in om de bevolkingsteruggang af te remmen. De hoop bestaat dat de strategie van de stad het vertrekoverschot doet omslaan in een vestigingsoverschot; het sterfteoverschot zal er uiteraard niet door verdwijnen. Maar dat is een vraagstuk waarmee heel Duitsland kampt.

Het echtpaar Eichhorn had in 2003 wel wat uit te leggen aan familie en vrienden: 'Velen dachten dat we naar Polen trokken'. In een artikel in *Die Zeit* uit 2005 wordt dit beeld bevestigd: 'Voor iemand die in de Bondsrepubliek was opgegroeid, lag Görlitz verder weg dan Timboektoe – en daar kwam in ieder geval nog de rally Parijs-Dakar doorheen'. Dat imago is Görlitz de laatste jaren wel kwijtgeraakt.

nodig om de bevolking stabiel te houden). Daling van de nationale bevolking wordt in beide landen verwacht, tenzij ze zich ruimhartig openstellen voor immigranten – en dat is politiek momenteel een onhaalbare kaart.

De verklaring voor de uiteenlopende ontwikkeling moet eerder gezocht worden in de ligging van beide steden in hun nationale territoria. Zgorzelec ligt in Neder-Silezië, in het zuidwesten van Polen, een gebied dat het economisch goed doet. Dat ligt voor een deel aan de aanwezigheid van Wrocław, een stad

Wordt Engels de lingua franca in de Duitse-Poolse dubbelstad?

met meer dan 600 duizend inwoners die erin slaagt, mede dankzij nieuwe autosnelwegen, hogere opleidingen en een charismatische burgemeester, veel buitenlandse investeerders uit de mondiale industriële sector aan te trekken. Bovendien voeren goedkope vliegtuigmaatschappijen massa's toeristen aan die een goedkoop weekendje uitgaan in de aantrekkelijke binnenstad van Wrocław. Het overige deel van het zuidwesten doet het wat minder stralend, maar qua bereikbaarheid, opleidingsniveau en welvaart scoort de regio beter dan gemiddeld in Polen. Bovendien ligt het zuidwesten in vergelijking met alle andere Poolse regio's het meest centraal in de EU – weliswaar buiten het Pentagon, maar niet al te ver weg van een van zijn hoekpunten, München. In de beleving ligt het zuidwesten aan de voorkant van het land.

Voor Görlitz geldt het omgekeerde: het is eerder deel van de achterkant van Oost-Duitsland, dat weer achterloopt bij het voormalige West-Duitsland. Het op 100 kilometer afstand gelegen Dresden ontwikkelt zich weliswaar redelijk goed, maar het is niet de groeipool die Wrocław is voor Neder-Silezië. Het in de slagschaduw gelegen Görlitz kan daar nauwelijks van profiteren.

Samenwerking

Na decennialang met de ruggen naar elkaar toe te hebben gestaan, doen de bestuurders van Görlitz en Zgorzelec sinds het midden van de jaren 90 serieuze pogingen om tot samenwerking te komen – ook al omdat dat wordt beloond met geld uit Brussel. Stadsplanner Andreas Schaaf en zijn collega Franz-Jozef Keul vertellen dat in beide gemeenten een ambtenaar is aangesteld die zich bezighoudt met EU-subsidieaanvragen. Die worden steeds meer op elkaar afgestemd. In 1996 was er voor het eerst een gemeenschappelijke zitting van de gemeenteraad van beide

steden. Vervolgens zijn *Facharbeitsgruppen* ruimtelijke planning, economie, cultuur en sociale vorming ingesteld waarin ambtenaren uit zowel Görlitz als Zgorzelec zitten. De taal is nog wel een groot probleem; er wordt gewerkt met tolken. Wellicht kan Engels in de nabije toekomst de lingua franca worden als het ambtenarenapparaat verjongd is.

Een van de grote gezamenlijke projecten was de poging van 'Europastadt/Europa-Miasto Görlitz/Zgorzelec' om in 2010 namens Duitsland Europese cultuurstad te worden. Dat mislukte (de titel ging naar Essen), maar het gaf wel een slinger aan de samenwerking. Ook werd gewerkt aan een gemeenschappelijke stadsontwikkelingsstrategie voor 2030. Doel is het smeden van een duurzame vertrouwensband: Görlitz-Zgorzelec moet 'één stad in twee landen' worden.

De bevolking lijkt minder ver te zijn, ondanks alle steun en subsidies voor projecten waarin burgers uit beide steden samenwerken. Verenigingen en scholen doen samen projecten, variërend van sportdagen tot gemeenschappelijke opleidingen. Burgers die zich inzetten voor samenwerking krijgen de Europastadt-medaille opgespeld. Toch is de kloof tussen beide bevolkingen nog tamelijk diep. Aan de Neisse lijken in de beleving Oost- en West-Europa op elkaar te stuiten, met alle beelden die daarbij horen. Veldwerken van Utrechtse studenten in beide steden over een reeks van jaren laten zien dat de bewoners aan de overzijde van de Neisse toch nog steeds 'de Ander' zijn waarop stereotiepe etiketten worden geplakt. Duitsers vrezen de criminaliteit en wagen zich alleen voor goedkope sigaretten en drank naar de overkant. Omgekeerd ervaren de Polen de Duitsers als lichtelijk arrogant. Zij winkelen wel in Görlitz, waar veel meer te koop is dan in Zgorzelec, maar gaan daarna weer snel terug. De Neisse is in de geografische werkelijkheid geen barrière meer, maar in de hoofden van mensen als grens nog present. •

Bronnen

De auteurs bezoeken al vele jaren met Utrechtse geografie- en planologiestudenten de dubbelstad voor veldwerken en excursies. Meer over Görlitz-Zgorzelec is te vinden in de epiloog 'De stadsbruggen in Görlitz' in hun boek *Midden- en Oost-Europa; geografie van een transitiezone* (Van Gorcum, 2010). Gedetailleerde informatie over de historische ontwikkeling van de stad en haar inwonertal is te vinden onder 'Görlitz' in de Duitstalige Wikipedia. Over de Pools-Duitse betrekkingen gaat *Transgression as a rule: German-Polish cross-border co-operation, border discourse and EU-enlargement* van Ulrich Best (Lit-Verlag, 2007). Zie voor statistische gegevens: www.statistik.sachsen.de en www.goerlitz.de